

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

تاریخ ایران فرهنگستان

عنوان و نام پدیدآور:	فرهنگ نامه تاریخ ایران / نویسندگان مجید میرزایی... [و دیگران]؛
مشخصات نشر:	ویراستاران علمی فریدون فروتن، محمدرضا سهرابی؛ تصویرگران حسین صافی... [و دیگران]. تهران: نشر طلایی، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری:	۳۲۸ ص. مصور (رنگی)، نمودار. ۲۲ × ۲۹ سم.
شابک:	جلد نرم: ۵-۲۲-۶۰۰۹-۶۲۲-۹۷۸، جلد سخت: ۵-۱۹-۶۰۰۹-۶۲۲-۹۷۸
وضعیت فهرست نویسی:	فیپا
یادداشت:	نویسندگان مجید میرزایی، کامیار عبدی، مهرداد ملک زاده، جعفر گلشن، محمدرضا سهرابی... .
یادداشت:	تصویرگران حسین صافی، حسن روح الامین، سعید رزاقی، امیر نساجی، اکبر افشار... .
یادداشت:	عنوان دیگر: فرهنگ نامه طلایی تاریخ ایران.
یادداشت:	واژه نامه .
یادداشت:	کتابنامه .
یادداشت:	نمایه .
موضوع:	ایران -- تاریخ -- دایرة المعارف های کودکان و نوجوانان
موضوع:	Iran -- History -- Encyclopedias, Juvenile
شناسه افزوده:	میرزایی، مجید، ۱۳۵۵-
شناسه افزوده:	فروتن، فریدون، ۱۳۳۲-، ویراستار
شناسه افزوده:	سهرابی، محمدرضا، ۱۳۴۷-، ویراستار
شناسه افزوده:	صافی، حسین، ۱۳۵۵-، تصویرگر
رده بندی کنگره:	۱۳۹۷ ۴۸۵ ف / ۶ DSR
رده بندی دیویی:	۹۵۵ / ۰۰۳
شماره کتابشناسی ملی:	۵۵۹۶۸۱۷

نشر طلایی

فرهنگ نامه تاریخ ایران

مدیر تولید و برنامه ریز: کاظم طلایی

نویسندگان: مجید میرزایی عطاآبادی، کامیار عبدی، مهرداد ملک زاده، جعفر گلشن، محمدرضا سهرابی، علی رضا باقری جلیلی، ارش نورآقایی، سیما میری، مسعود جوادیان، مهدی حجوانی، مرتضی گوهری پور، رضا باقری، نازیلا ناظمی، مهدی زارعی، فاطمه آقاخانی، سید مجتبی عزیزی، زهرا ابراهیم پور، سهیلا نعیمی، مریم مختارپور

ویراستاران علمی: فریدون فروتن، محمدرضا سهرابی ویراستار ادبی: سپیده جواهری مشاوران: علی شجاعی صائین، علی رضا کمره ای همدانی، نازیلا ناظمی باسپاس از همراهی: بهروز رضایی، ناصر نادری، بهشید صالحی، قربان علی کناروردی، علی رضا پورحنیفه

تصویرگر جلد: وحید خاتمی، طراحی نام کتاب: مسعود نجابتی تصویرگران متن: فرهاد جمشیدی، حسین صافی، حسن روح الامین، سعید رزاقی، امیر نساجی، اکبر افشار، ایرج خان باباپور، حسن تبریزی، یونس انصاری، مرتضی یزدانی دینانی، رباب قاسمی، حسین آسیوند، علی دشتکی، محمود علیمرادی، سعید جلایی، بیات، الهام محبوب، علی شفیع آبادی، حسن نوزادیان، محمدرسول حقانی، محمدرضا اکبری، صادق صندوقی، میثم برزا، الهام شفیعی، مهرداد شاهوردی، حمیدرضا رشیدیان، نزار موسوی

عکاسان: افشین بختیار، امیر حسامی نژاد، سیامک ایمان پور، هاتف همایی، حسن معمری، مجید ناگهی، علی کاوه، سعید محمودی ازناوه، حسین پرتوی، پیام برازجانی، حمید گردان، اعظم ستوده نیا، همایون امیریگانه، امیر رستمی، جاوید نیکپور، حمید یعقوبی، رسول ملاقلی پور، وحیدرضا علایی، مجید سعیدی، سعید صادقی، محمود بدرفر، علی محمدی، حسن قائدی، علی رضا جلیلی فر، مسعود پاکدل، منصوره قبادی پور، مجید میرزایی عطاآبادی، سید امامی، کلنر و همکاران

و با تشکر از آرشو عکس: موزه ایران باستان، انجمن عکاسان انقلاب و دفاع مقدس، سازمان اسناد کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران و سازمان اسناد انقلاب اسلامی

چاپ: پنج رنگ صحافی: یاس چاپ اول: ۱۳۹۸ تعداد: ۲۰۰۰ نسخه
شابک: جلد نرم ۵-۲۲-۶۰۰۹-۶۲۲-۹۷۸، جلد سخت ۵-۱۹-۶۰۰۹-۶۲۲-۹۷۸
تلفن: ۰۲۱-۶۶۴۱۵۲۳۳، ۰۲۱-۶۶۴۱۵۲۳۳، ۰۲۱-۶۶۴۱۵۲۳۳ تلفن همراه: ۰۹۱۲۶۰۱۶۴۱۹
www.talae.ir nashre.talae@gmail.com

همه حقوق چاپ و نشر فرهنگ نامه تاریخ ایران، برای نشر طلایی محفوظ است.
هرگونه بهره برداری از این اثر، به اجازه ناشر نیاز دارد.

فهرست

آل بویه ۱۱۲
شکوفایی اندیشه، هنر و دانش

۴ مقدمه

غزنویان ۱۱۸
آغازگر حکومت‌های ترک

۶ ایران

سلجوقیان ۱۲۴
عصر طلایی فرهنگ

۸ ایران پیش از تاریخ

خوارزمشاهیان ۱۳۴
رویارویی با خلافت عباسی

۱۰ ایران در عصر پارینه‌سنگی

اسماعیلیان ۱۳۸
زندگی و جنگ درون قلعه‌ها

۱۲ دوران روستانشینی و تولید غذا

حمله مغول ۱۴۲
تسخیر و نابودی شهرها

۱۸ شکل‌گیری حکومت‌های آغازین

ایلخانان ۱۵۰
جدایی مغول‌های ایران از سایر حکومت‌های مغول

۲۰ پیدایش نگارش

از سقوط ایلخانان تا ظهور تیمور ۱۶۲
دوران آشفتگی سیاسی

۲۲ تاریخ اساطیری ایرانیان

تیموریان ۱۶۸
شکوفایی دانش و هنر

۲۴ محوطه‌های باستانی ایران

سلاطین ترکمانان ۱۷۴
قراقویونلو و آق‌قویونلو

۲۸ مهاجرت آریایی‌ها به ایران

صفویان یا صفویه ۱۸۰
عصر اقتدار، ثروت و هنر

۳۰ اقوام بومی فلات ایران

افشاریان ۱۹۶
عصر اقتدار نظامی

۳۲ تمدن عیلام

زندیان ۲۰۶
امنیت و آرامش

هنر و قانون

قاجاریان ۲۱۴
آشنایی با تمدن غرب

۳۸ مادها

پهلوی ۲۳۶
غرب‌زدگی و تجددمآبی

نخستین حکومت گسترده آریایی

جمهوری اسلامی ۲۶۲
احیای هویت ایرانی-اسلامی

۴۲ هخامنشیان

تاریخ ایران در یک نگاه ۲۹۴

شاهنشاهی پهناور ایرانی

واژه‌نامه ۳۱۰

۵۸ سلوکیان

نمایه ۳۱۶

تأثیرپذیری ایران از فرهنگ و تمدن یونانی

منابع ۳۲۷

۶۲ اشکانیان

زایش حماسه‌های ملی

۷۰ ساسانیان

پیوند دین زرتشتی با حکومت شاهان

۸۴ اسلام در ایران

آمیختن تمدن اسلامی و ایرانی

۹۲ طاهریان

نخستین سلسله ایرانی پس از اسلام

۹۶ صفاریان

رسمی‌شدن زبان پارسی در ایران

۱۰۰ علویان طبرستان

نخستین سلسله شیعی

۱۰۲ سامانیان

احیای فرهنگ ایرانی

۱۰۸ زیاریان

رشد علم و ادب

تاریخ ایران، تاریخی پرفرازونشیب است. شاید به زحمت بتوان کشور دیگری را یافت که سابقه‌ای تا این حد طولانی و پر از حوادث و رویدادهای گوناگون داشته باشد و همیشه از مخاطرات و تهدیدها سربلند و پیروز بیرون آمده باشد.

سرزمین ایران طی سالیان متمادی، مردمان، اقوام و فرهنگ‌های گوناگونی را به خود پذیرفته و از نظر وسعت جغرافیایی دچار تغییرات فراوان شده است، اما این تغییرات هیچ‌گاه نتوانسته است ستون‌های تمدنی و فرهنگی این سرزمین را دست‌خوش تغییر بنیادین کند؛ گرچه این بده‌بستان‌ها، همانند هر فرهنگ و تمدن دیگری، فرهنگ ایرانی را نیز در گذر زمان پرمایه‌تر و بارورتر کرده است. مردم این سرزمین با وجود تفاوت‌های ظاهری و ریشه‌های نژادی متنوع، در کنار هم و با هم، قالی فرهنگ و تمدن ایران زمین را با نقش‌های زیبا و رنگ‌های زنده و دلنشین بافته‌اند و اقوام مختلف ایران، سرود ایران را به رگم زبان‌ها و گویش‌های گوناگون مانند فارسی و عربی و کردی و لری و بلوچی و... در یک هم‌سرایایی جمعی به شکلی هماهنگ و زیبا شروده‌اند.

تاریخ درخشان ایران را پندار نیک-کردار نیک-گفتار نیک زرتشت، منشور اخلاقی و انسانی کوروش، خرد جاماسپ و شجاعت رستم، تدبیر سلمان فارسی، ارادت و عشق مردم ایران به امام رضا^ع و خاندان پیامبر اکرم^ص، شاهنامه فردوسی و منطق‌الطیر عطار، طب بوعلی سینا و نجوم ابوریحان و ریاضیات خوارزمی، جوانمردی پوریای ولی و پهلوانی غلامرضا تختی، خط میرعماد و نقاشی بهزاد، عرفان مولانا و فلسفه ملاصدرا و شعر سعدی و حافظ، سیاست شاه‌عباس و شمشیر نادر، مبارزات مدرس و فقه آخوند خراسانی، لغت‌نامه دهخدا و شعر نو نیما، قیام امام خمینی و خون سرخ محمدحسین فهمیده و هزاران شخصیت نامدار و بی‌نام دیگر شکل داده‌اند.

کتابی که هم‌اکنون در دستان شماست، تلاشی است برای به‌تصویرکشیدن گوشه‌ای از فرهنگ، تمدن، هویت، اندیشه و غیرت ایرانی در قالب «فرهنگ‌نامه تاریخ ایران». این کتاب حاصل تلاشی شش‌ساله است. در این مدت، متأسفانه به دلایل مختلف، وقفه‌هایی در روند شکل‌گیری اثر پدیدار شد که البته جزئی اجتناب‌ناپذیر در آفرینش این قبیل آثار است، اما می‌توان با اطمینان گفت که در این مدت، روزی سپری نشده است که به هرچه بهترکردن اثر نیندیشیده باشیم.

فرهنگ‌نامه تاریخ ایران، محصول کوشش‌ها و آفرینش‌های گروهی از استادان و پژوهشگران تاریخ، مشاوران، نویسندگان، مترجمان، ویراستاران، عکاسان، تصویرسازان، طراحان گرافیک و... است که ذکر نام همگی آن‌ها امکان‌پذیر نیست؛ بنابراین به ذکر نام برخی از آن‌ها در ابتدای کتاب بسنده شده است. باین حال، شورای علمی-پژوهشی نشر طلایی، صمیمانه از همراهی همه آنان تشکر و قدردانی می‌کند.

برای نوشتن هرکدام از دوره‌های تاریخی، از کارشناسان، پژوهشگران و متخصصان همان دوره تاریخی بهره گرفته شده است و مشاوران مختلفی نیز در این زمینه به ما یاری رسانده‌اند. ضمن اینکه علاوه بر منابع قدیمی، به منابع جدید و به‌روز که مبتنی بر تازه‌ترین یافته‌های تاریخی و باستان‌شناسی است، مراجعه شده است.

ذکر این نکته نیز لازم است که نویسندگان و ویراستاران این کتاب به هیچ‌وجه ادعا ندارند که تاریخ ایران را به‌طور کامل و بدون خطا به تصویر کشیده و حق مطلب را به‌تمامی ادا کرده‌اند. نگاه کلی ما در این کتاب، ارائه تصویری بسیار موجز از تاریخ ایران، با تأکید بیشتر بر ابعاد فرهنگی، هنری و انسانی آن بوده است. به یقین دیدگاه‌ها و نقدهای صائب و سازنده خوانندگان و صاحب‌نظران ارجمند، خطاها و کمبودهای احتمالی آن را خواهد پیراست و به اصلاح و تکمیل آن در ویرایش‌های بعد یاری خواهد رساند.

مقدمه

نکاتی دربارهٔ استفاده از این کتاب

این فرهنگ نامه ۳۸ مدخل اصلی دارد که در هر کدام، یکی از دوره‌های تاریخی ایران بررسی شده است. عناوین این دوره‌ها، مدخل‌ها و صفحات مربوط به آن در فهرست آمده‌اند. عباراتی که زیر عنوان هر مدخل با قلمی ضخیم‌تر درج شده‌اند، آن دورهٔ تاریخی را به شکلی مختصر و مفید معرفی می‌کنند.

ضبط اسامی افراد و مکان‌ها با تکیه بر منابع دست‌اول و براساس املاهای مشهور صورت گرفته است. ساختار محتوایی کتاب نیز به شکلی جدید و امروزی طراحی شده است. گزیده‌گویی، استفاده از بندهای کوتاه، انتخاب عناوین جذاب، آوردن نکاتی با عنوان «رویدادهای مهم» و «برگی از تاریخ» از ویژگی‌های قابل توجه آن است. در ضمن، یک خط سیر زمانی از تاریخ ایران در پایین صفحات نقش بسته است که محدودهٔ تاریخی مورد بحث در هر بخش، روی آن مشخص شده است.

طراحی گرافیک و فضای تصویری کتاب نیز ویژگی‌هایی مهم دارد که تصویرسازی مستند و مبتنی بر اسناد و مدارک موجود و استفاده از نسخهٔ اصلی عکس‌ها، تنها برخی از آن‌هاست. در حقیقت، تصاویر این کتاب در ارائهٔ اطلاعات و محتوای آن نقش مهمی دارند. افزون بر این، در حاشیهٔ هر تصویر به فراخور آن توضیحاتی آمده است که به تکمیل اطلاعات خوانندگان محترم در موضوع مورد مطالعه یاری می‌رساند.

نمایهٔ انتهای کتاب نیز در یافتن اطلاعاتی دربارهٔ اشخاص، مکان‌ها یا موضوعات خاص راهگشاست. به‌ویژه اگر به دنبال اطلاعاتی باشیم و دقیقاً ندانیم در کدام دورهٔ تاریخی باید آن را جست‌وجو کنیم یا اگر بخواهیم بدانیم دربارهٔ یک موضوع، ذیل مدخل‌های مختلف چه اطلاعاتی وجود دارد، می‌توانیم از این نمایه بهره ببریم.

در انتهای کتاب، دو بخش دیگر وجود دارد که می‌تواند به خوانندهٔ محترم در یافتن مطالب و درک آن کمک کند. بخش «تاریخ ایران در یک نگاه» به خواننده کمک می‌کند تا بسیار سریع و ساده، به دوره‌های مختلف تاریخی ایران دسترسی پیدا کند. بخش «واژه‌نامه» هم برای خوانندگان جوان‌تر کتاب تنظیم شده و در آن، توضیحاتی ساده دربارهٔ برخی از واژه‌ها یا اصطلاحات ارائه شده است.

نشانه‌های اختصاری پرکاربرد در فرهنگ‌نامهٔ تاریخ ایران

هجری شمسی	.ش
هجری قمری	.ق
قبل از میلاد مسیح	ق.م
قبل از هجرت پیامبر اسلام	ق.ه
میلادی (بعد از میلاد مسیح)	.م

ایران

واژه «ایران» مرکب از دو کلمه «اَئیریه» (به معنای نجیب و شریف) و «آن» پسوند مکان است و معنای آن «سرزمین مردمان نجیب و شریف» است. اولین بار نام اَئیریه (آریا) در کتیبه‌های پادشاهان سومری - از تمدن‌های بین‌النهرین (میان‌رودان) - که مربوط به هزاره سوم قبل از میلادند، آمده است.

ایران پیش از اسلام

در دوره هخامنشی، در کتیبه‌های داریوش و شاهان دیگر، واژه آریا را به شکل‌های مختلف می‌بینیم. در آن زمان هنوز کشوری به نام ایران وجود نداشت و قلمرو هخامنشیان با نام پارس شناخته می‌شد. همین کلمه در اروپا به شکل «پرشیا» درآمد و تامت‌ها رایج بود. بعدها در کتیبه‌های حکومت اشکانیان، تنها یک بار از عبارت آریا استفاده شد، اما ساسانیان که خود را جانشین هخامنشیان و از نژاد آن‌ها می‌دانستند، کشور خود را «اران شهر» (ایران‌شهر) می‌نامیدند.

پس از اسلام

در دوره اسلامی و از سده سوم هجری، برخی شاعران و نویسندگان به آثار دوران ساسانی دست پیدا کردند و بعد از ترجمه آن‌ها، استفاده از نام «ایران» و نیز «پارس» رایج شد. تأثیر شاعرانی مانند فردوسی، رودکی و فرخی سیستانی بر حکومت‌ها و فکر مردم آنقدر زیاد بود که نام ایران بعدها در سندهای درباری هم ثبت شد. از حدود ۵۰۰ سال قبل، در سراسر دنیا، کشورها به تدریج به صورت امروزی شکل گرفتند. هر منطقه‌ای که حکومت مستقل داشت و با مرزهای خود از همسایه‌هایش جدا می‌شد، کشوری مستقل با نامی منحصر به فرد بود. با توجه به اینکه از زمان حکومت صفویه،

ایران حکومتی مستقل داشت و مرزهایش مشخص بود، لازم بود در نامه‌های سیاسی نام مخصوص داشته باشد. به همین سبب، پادشاهان این دوران در نامه‌های سیاسی، برای خود از القابی مانند «شاهنشاه ایران» استفاده می‌کردند. البته اروپاییان همچنان این سرزمین را پرشیا، پرس یا پرسه می‌نامیدند. در ششم دی ماه ۱۳۱۳ ش. در زمان رضاشاه پهلوی، دولت ایران اعلامیه‌ای رسمی برای کشورهای خارجی فرستاد و از آنان خواست تا به جای واژه «پرشیا» از «ایران» استفاده کنند.

فلات (نجد)

فلات ایران از شمال شرقی به رودخانه سیردریا، از شمال به دریای مازندران، از شمال غربی به کوه‌های قفقاز، از شرق به کوه‌های هندوکش و رود سند، از جنوب به خلیج فارس و از غرب به رود دجله در بین‌النهرین محدود است. ارتفاع بیش از دوسوم فلات ایران بیشتر از هزار متر است و سبب شده است که فلات ایران به سرزمینی مرتفع شهرت یابد. از جمله نقاط کوهستانی این فلات می‌توان به رشته‌کوه‌های البرز، زاگرس و ولایت جبال (ارتفاعات میانی ایران در بین بیستون، ری، همدان و اصفهان) اشاره کرد. در بخش مرکزی ایران، کویری خشک وجود دارد که زمانی بخشی از دریایی بزرگ بوده است، اما اکنون از آن دریا، تنها نم‌زارهایش باقی مانده است. در این منطقه کویری، تقریباً تنوع گیاهی و جانوری وجود ندارد. سرزمین‌های کم‌ارتفاع بخش شمالی ایران که بین کوه‌های البرز و دریای خزر قرار دارد، پرباران‌ترین منطقه فلات است؛

↑ فلات سرزمین بلند، ناهموار و پهناوری است که دورتادور آن را نواحی کم‌ارتفاع و هموار فراگرفته باشد. فلات ایران در هزاره‌های قبل بسیار خنک‌تر از امروز بود، اما در همان زمان هم کمبود آب سبب می‌شد که مردم این سرزمین قنات حفر کنند.

← کشور ایران در غرب فلات ایران قرار دارد و با ۱,۶۴۸,۱۹۵ کیلومتر مربع مساحت، ۶۳ درصد از این فلات را دربرمی‌گیرد. طول مرزهای آن در موقعیت کنونی در مجموع، بیش از ۷۷۴۴ کیلومتر است که یک‌سوم آن دریایی است. طول سواحل جنوبی دریای مازندران ۶۶۴ کیلومتر و طول سواحل شمالی خلیج فارس و دریای عمان ۱۹۵۲ کیلومتر است.

زیرا ابرهای باران زا به علت وجود کوه‌ها در همین مناطق باقی مانده‌اند و با بارش باران، این منطقه را حاصل خیز کرده‌اند.

منطقه‌ای بین شرق و غرب

وجود کوه در فلات ایران سبب می‌شد تا برخی نقاط این فلات در دسترس نباشد؛ برای مثال، یکی از پادشاهان سومری با رسیدن به کوه دماوند تصور کرد به آخر دنیا رسیده و تصمیم گرفت به سرزمین خود بازگردد! مناطق امروزی گیلان و مازندران در آن سوی کوه‌های البرز، چنان از حمله دشمنان در امان بودند که حتی پس از تسخیر ایران توسط عرب‌ها، تا ۲۰۰ سال با حکومت‌ها و پادشاهان قبلی خود به زندگی ادامه دادند. با وجود این، شرایط در همه جای فلات این‌گونه نبود. گاهی حتی بسیاری از اقوام، در حمله به کشورهای دیگر، از شرق به غرب یا از غرب به شرق، از ایران عبور می‌کردند. هجوم اسکندر مقدونی و یونانیان یا حمله عرب‌ها به شرق یا حمله مغول به غرب، از جمله هجوم‌هایی بود که همگی از ایران گذر کردند و سبب تغییرات فراوانی در این سرزمین، از جمله تغییر حکومت‌ها و ادیان در فلات ایران شدند. با روی کار آمدن صفویان، فرمانروایی متمرکزی با مرزها و نامی مشخص در سراسر ایران شکل گرفت. البته با حوادث گوناگون مانند جنگ‌ها، وسعت این سرزمین بارها تغییر کرد. همچنین قراردادش ایران در راه بازگانی بین شرق و غرب (جاده ابریشم) سبب می‌شد تا فلات ایران محل پیوند اندیشه‌ها، افکار و کالاهای تجاری سرزمین‌های دوردست شرق و غرب باشد. تمدن‌های شکل گرفته در ایران، ناشی از همین پیوند افکار بودند. ایرانیان به‌رغم همه مشکلات، قدرت تمدن‌آفرینی داشتند و آثاری از خود در سایر تمدن‌ها باقی گذاشتند.

➔ ایران در شرق با افغانستان و پاکستان، در شمال شرقی با ترکمنستان، در بخش میانی شمال با دریای خزر، در شمال غربی با جمهوری آذربایجان و ارمنستان، در غرب با ترکیه و عراق، و در جنوب با آب‌های خلیج فارس و دریای عمان همسایه است.

← نیم‌تنه گلی زن؛ این مجسمه با ارتفاع ۵۵/۴ سانتی‌متر متعلق به هزاره سوم قبل از میلاد است و در شهداد کرمان یافت شده است. روی آن آثار رنگ سیاه موجود است. امروزه در نقاط دیگری از کشورمان، مجسمه‌های نیم‌تنه و تمام‌قد از مردان و زنان هزاره‌های پیش یافت شده‌اند که تا امروز باقی مانده‌اند و در تاریخ ماندگار شده‌اند.

شمای از گذشته جغرافیایی ایران در دوره های اول، دوم، سوم و چهارم زمین شناسی

شکل الف

شکل ب

شکل ج

شکل د

ایران پیش از تاریخ

قدمت سرزمین ایران بیش از یک میلیارد سال است. طی این دوران طولانی، بخش های گوناگون ایران سرگذشت های متفاوت و گاه مشابهی پشت سر گذاشته اند تا سیمای امروزی ایران با دشت ها، کوه ها، بیابان ها، دریاها و دریاچه های آن شکل بگیرد.

جغرافیای دیرینه ایران

اگرچه امروز ایران سرزمینی یکپارچه در قاره آسیاست، مدارک زمین شناختی نشان می دهد این سرزمین در دوره های گذشته زمین شناختی سرگذشت متفاوتی داشته است. سرزمین ایران در ۶۰۰ میلیون سال پیش، بخش کوچکی از قاره بزرگ اوراسیا (قاره اروپا و آسیا) بوده است.

ردپای یک دایناسور که از دوره ژوراسیک (۱۸۰ میلیون سال پیش) در کرمان برجای مانده است.

شکل الف

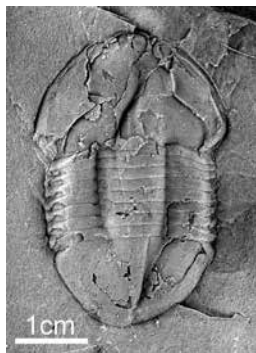
در دوران اول زمین شناختی (۵۵۰ تا ۲۵۰ میلیون سال پیش)، با به هم پیوستن دو قاره اوراسیا و گندوانا، قسمت های گوناگون ایران به شکل مناطقی جدا از هم در حاشیه شمالی ابرقاره گندوانا قرار داشت. این قاره بسیار بزرگ، قاره های امروزی آفریقا، آمریکای جنوبی، استرالیا، جنوبگان (قطب جنوب) و سرزمین های هند و عربستان را در خود جای داده بود.

شکل ب

در دوران دوم زمین شناختی (۲۵۰ تا ۶۵ میلیون سال پیش) قسمت های گوناگون ایران از شمال قاره گندوانا جدا شد و با حرکت در اقیانوس باستانی تیتیس، به حاشیه جنوبی

تصویری بازسازی شده از ایران هشت میلیون سال پیش در دامنه های کوه سهند که محل تجمع مجموعه بزرگی از پستانداران شامل کرگدن، زرافه، اسب های سه انگشتی، گوشخواران و... بود.

↑ نمونه‌هایی از سنگواره تریلوبیت‌های دوران اول زمین‌شناختی در ایران که حدود پانصد میلیون سال قدمت دارند و از حوالی دامغان به دست آمده‌اند.

شده است. بقایایی از گیاهان پنجه‌گرگی اولیه در برخی نقاط کوه‌های البرز و مرکز ایران (کرمان و اصفهان) یافت می‌شود. البته پنجه‌گرگیان امروزی گیاهانی کوچک و فرعی محسوب می‌شوند، اما در دوران اول زمین‌شناختی، درختان تنومند و مرتفعی بودند.

دوران دوم زمین‌شناختی

در دوران دوم زمین‌شناختی، بخش عمده‌ای از ایران از آب خارج شده بود و جنگل‌های انبوهی نواحی این سرزمین را پوشانده بود. این جنگل‌های انبوه که در آن‌ها انواع سرخس و بازدانگان قدیمی می‌رویدند، منابع امروزی زغال‌سنگ‌های امروز ایران هستند که اثر آن‌ها به‌ویژه در نواحی شمالی (مازندران و گیلان) و مرکز ایران (کرمان و طبس) دیده می‌شود. این جنگل‌ها زیستگاه مناسبی برای دایناسورها نیز به‌شمار می‌رفت؛ چرا که ردپاهای فراوانی از آن‌ها در کوه‌های البرز و مرکز ایران یافت شده است.

دوران سوم زمین‌شناختی

در اواخر دوران دوم و بخش‌های عمده‌ای از دوران سوم زمین‌شناسی، دریاها گرم و وسیعی مجدداً قسمت‌های مختلف ایران را فراگرفت که انبوهی از موجودات ریز پلانکتونی، بی‌مهرگان، انواع ماهی‌ها، و حتی مهره‌دارانی مانند گاوهای دریایی و نهنگ‌ها در آن‌ها می‌زیستند. موجودات ریز پلانکتونی آن دوره، منبع اصلی نفت و گاز امروز ماست. با شروع بخش‌های پایانی دوران سوم، به‌ویژه از ۱۰ میلیون سال پیش، خشکی‌ها بخش‌های عمده‌ای از ایران را فراگرفتند و فوران‌های آتش‌فشانی فراوانی در بخش‌هایی از ایران روی داده است. در این زمان، سرزمین ایران بیش‌ازپیش سیمای امروزی به خود گرفت. بخش‌هایی از شمال غرب ایران در اطراف کوه سهند، قلمرو اسب‌ها، زرافه‌ها، کرگدن‌ها، فیل‌ها، انواع غزال‌ها، گاوهای وحشی، کفتارها و گربه‌سانان بود که امروزه انواع دیگری از آن‌ها در دشت‌های شرق آفریقا وجود دارد.

دوران چهارم زمین‌شناختی

کوتاهترین بخش از تاریخ زمین از ۲ میلیون سال پیش آغاز گردیده است. وضعیت خشکی‌ها و دریاها در این دوره تقریباً به شکل امروزی آن بود. وجود دوره‌های متناوب یخبندان و بین یخبندان با موجودات خاص آن‌ها از ویژگی‌های این دوران است. انسان نیز در این دوره پا به عرصه وجود گذاشته است. از موجودات این دوره بقایایی از فیل‌ها و کرگدن‌های باستانی در بخش‌هایی از غرب، شمال غرب، مرکز و شرق ایران یافت شده است.

↑ نمونه‌ای از بی‌مهرگان صدف‌دار آمونیت‌ها یا پابرسران (دوران دوم زمین‌شناختی که از مرکز ایران به دست آمده است).

↑ بازسازی صحنه حملهٔ ببر دندان‌شمشیری به اسب سه‌انگشتی (هیپاریون) که در ۸ میلیون سال پیش در شمال غرب ایران به‌وفور دیده می‌شدند.

قارهٔ لوراسیا نزدیک شد. قارهٔ لوراسیا شامل قاره‌های امروزی آمریکای شمالی، و بخش‌هایی از اروپا و آسیا بوده است.

شکل ج

در دوران سوم زمین‌شناختی (۶۵ تا ۲ میلیون سال پیش) سرزمین ایران بیش‌ازپیش به شکل و موقعیت امروزی خود نزدیک شد و وضعیت اقلیمی و آب‌وهوایی مشابه امروز پیدا کرد. در این زمان، ایران به قارهٔ آسیا متصل شد.

شکل د

سرانجام در دوران چهارم زمین‌شناختی (۲ میلیون سال پیش تا امروز) تمامی قاره‌های کرهٔ زمین، از جمله آسیا، شکل امروزی پیدا کردند.

آثار حیات در پیش از تاریخ ایران

نخستین آثار حیات در ایران را می‌توان در رسوبات دریاها یافت که حداقل مربوط به ۵۵ میلیون سال پیش می‌شود. این آثار شامل سنگوارهٔ موجودات بی‌مهره‌ای مانند اسفنج‌ها، مرجان‌ها، صدف‌داران و سخت‌پوستانی است که تریلوبیت نام داشتند و از گروه بندپایان بودند.

دوران اول زمین‌شناختی

در دوران اول زمین‌شناختی، دریاها کم‌عمق بسیاری در نقاط مختلف ایران وجود داشت که در آن‌ها بی‌مهرگان صدف‌دار فراوانی از گونه‌های متنوع زندگی می‌کردند. از حدود ۴۲۰ میلیون سال پیش، بقایای مهره‌داران دریایی را می‌توان در محل دریاها کم‌عمق یافت که در مرکز ایران قرار داشتند و امروز از بین رفته‌اند. این آثار شامل بقایای ماهیان عظیم‌الجثهٔ زره‌دار با اسکلت استخوانی و کوسه‌ماهیان در اندازه‌های کوچک‌تر بود.

ردپای حضور گیاهان نیز تا حدود ۴۰۰ میلیون سال پیش کشف

ایران در عصر پارینه سنگی

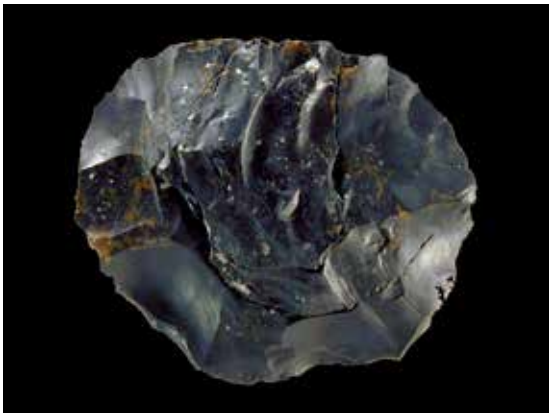
این دوره، طولانی‌ترین دوره زندگی انسان را تشکیل می‌دهد که از حدود ۳ میلیون سال قبل آغاز شد و تا حدود ۱۶ هزار سال پیش ادامه یافت. عصر پارینه سنگی با پیدایش انسان روی کره زمین آغاز شد و تا پایان آخرین دوره یخبندان ادامه پیدا کرد. انسان در دوره پارینه سنگی از طریق شکار و گردآوری مواد غذایی امرار معاش می‌کرد و برای به دست آوردن مواد غذایی، با تغییرات فصلی و کوچ حیوانات ناچار بود که مدام از محلی به محل دیگر برود. دوران پارینه سنگی به چهار دوره پارینه سنگی قدیم، میانه، جدید و فراپارینه سنگی تقسیم می‌شود.

دوره پارینه سنگی قدیم در ایران

این دوره قدیمی‌ترین عصر زندگی انسان در جهان و از جمله در ایران را شامل می‌شود که از یک میلیون سال پیش آغاز شد و تا حدود ۲۵۰ هزار سال پیش ادامه یافت. از این دوره، پیدایش اولین ابزارهای سنگی تراشیده شده به دست انسان آغاز می‌شود. آثار این دوره در خراسان، بلوچستان، آذربایجان شرقی، و کوهپایه‌های غربی زاگرس در خوزستان و ایلام یافت شده است. دست‌افزارهای سنگی متعلق به این دوره ساده و کاربردی هستند. با توجه به یافته‌هایی از سرزمین‌های هم‌جوار مانند ترکیه، گرجستان و پاکستان می‌توان حدس زد انسانی که در این دوره در ایران زندگی می‌کرده، از گونه انسان چالاک یا راست قامت بوده است.

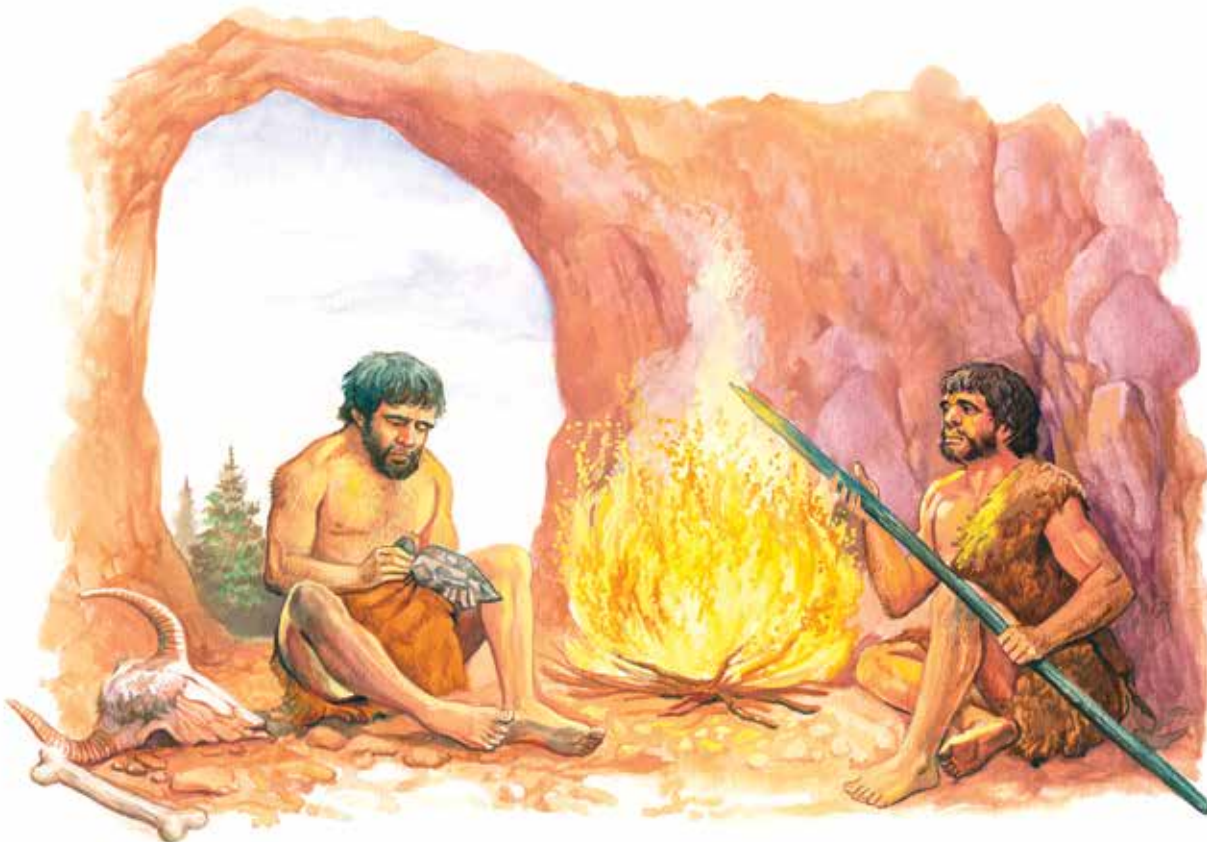
↑ تبر دستی آشولی (یکی از فرهنگ‌های دوران پاینه سنگی) از حدود ۳ میلیون سال قبل تا حدود دویست هزار سال، قبل مهم‌ترین ابزار سنگی انسان بود. دوره‌ای را که در آن، انسان از این ابزار استفاده می‌کرد، دوره پارینه سنگی قدیم می‌نامند.

↑ نمونه‌ای از سنگ مادر، شاخص لاک‌پشتی صنعت موستری (دوره پارینه سنگی میانه). شکستگی‌های روی سطح این سنگ مادر، جاهایی هستند که چندین تیغه از آن‌ها جدا شده است.

↑ یک تیغه لوالوا (به رنگ آبی) که از یک سنگ مادر مشابه عکس بالا جدا شده و در یک دسته چوبی کار گذاشته شده است (نمونه امروزی). انسان با این دست‌افزار، حیوانات را شکار می‌کرد یا با آن گوشت و گیاه را می‌برید و قطعه قطعه می‌کرد.

↑ غار بیستون یا غار شکارچیان در دامنه کوه بیستون در استان کرمانشاه در دوره‌های پارینه سنگی میانه و جدید، محل سکونت انسان‌ها بوده است. در کاوش‌هایی که در این غار صورت گرفته، تعداد زیادی ابزار سنگی و بقایای استخوان‌های حیوانات شکارشده‌ای مانند گوزن و اسب وحشی یافت شده است.